

5. ՀԱՅԱՍՏԱՆԸ ՊԱՐԹԵՎԱ-ՀՌՈՄԵԱԿԱՆ ՀԱՐԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԿԱՐԵՎՈՐԱԳՈՒՅՆ ԳՈՐԾՈՆ

Պարթևների ռազմատենչ փաղափականությունը: Մինչ այդ, Արևելքում սկսում էին դրսևորվել պարթևների աշխարհակալական ձգտումների մի նոր ալիքի առաջին նշանները: Տիգրանը, ինչպես տեսանք, պարթևներին ընկճել էր մ. թ. ա. 87 թվականին մահացած հզոր Միհրդատ Բ-ին հաջորդած Գողերձ (Գոտարզ) թագավորի օրոք: Գողերձը իշխեց մինչև 81—80 թվականները, երբ նրան հաջորդեց Օրոդես Ա-ը, որը ևս փորձ շարեց հակադրվել Տիգրանին, ինչպես և նրանից հետո, 76—75 թվականներին թագավորած Սինատրուկը (Սանատրուկը), որը տարեց մարդ էր: Սրա մահվանից հետո, որ տեղի ունեցավ 70 թվականին, պարթևական գահին նստեց Հրահատ Գ-ը: Նախապես սա էլ զգուշավոր էր Հայաստանի նկատմամբ, թեև վերջինս ծանր օրեր էր ապրում: 69 թվականին դաշինքի առաջարկներ ստանալով մի կողմից Լուկուլլոսից, մյուս կողմից՝ Տիգրանից ու Միհրդատից, Հրահատը, ինչպես նշվեց, չեզոք դիրք էր բռնել⁷⁸:

Սակայն արդեն 66 թվականին, վերագնահատման ենթարկելով միջազգային դրուժյունը և հենվելով Պոմպեոսի հետ կնքած դաշինքի վրա, Հրահատ Գ-ը ռազմերթի ելավ Հայաստանի դեմ, մտադրվելով Տիգրան Բ-ին հայոց գահի վրա փոխարինել Տիգրան Կրտսերով: Արշավանքը ձախողվեց, բայց Հրահատը, ինչպես ասում են, սովորել էր ճանապարհը: 65 թվականին նա նորից արշավեց այնտեղ և գրավեց Կորդուքը: Պոմպեոսը, սակայն, որ արդեն, առաջին հերթին, Հայաստանի դաշնակիցն էր, իսկ պարթևներին կասկածանքով էր նայում, խմանալով այդ մասին, իր զորավար Ափրանիոսին հղեց վերականգնելու իրերի նախկին վիճակը, որ վերջինս կատարեց ամենայն փութով՝ վունդելով պարթևներին և երկիրը վերադարձնելով Տիգրանի իշխանությանը⁷⁹:

Սակայն բանը սրանով չվերջացավ: 64 թվականի գարնանը Հրահատը նորից շարժվեց դեպի Հայաստան: Տիգրանը բողոքի պատվիրակություն ուղարկեց Պոմպեոսի մոտ, հոսալով, որ հռոմեացին այս անգամ ևս կմիջամտի: Հայոց պատվիրակները Պոմպեոսի դռանը հանդիպեցին պարթևական պատվիրակներին, որոնց նպատակն էր հիմնավորել Հրահատի՝ Հայաստանի հողերի նկատմամբ ունեցած ակնկալությունները: Պոմպեոսը, սակայն, այս անգամ դենք չշարժեց, այլ ուղարկեց երեք միջնորդ դատավորների, հանձնարարելով տեղում ծանոթանալ գործի հանգամանքներին և համապատասխան վճիռ ընդունել⁸⁰: Սրանց եզրակացությունը Տիգրանի օգտին էր. Հայաստանը ոչ միայն պահպանեց Կորդուքը, որ պարթևներից մաքրել էր Ափրանիոսը, այլև ձեռք բերեց Հյուսիսային Միջագետքի որոշ հողեր՝ Մծբին քաղաքով: Պետք է ավելացնել որ նույն Պոմպեոսի աջակցությամբ Հայաստանին էր միացվել նաև Ակիլիսենն գավառը, որը այդ ժամանակ բուն Եկեղիքից բացի ընդգրկում էր նաև Դարանաղին, Մանանաղին, Աղյունն ու Մզուրը և գտնվում էր պոնտական

⁷⁸ Տե՛ս N. Debevoise, A Political History of Parthia, էջ 70 և հաջ.:

⁷⁹ Տե՛ս Plut., Pomp., 36:

⁸⁰ Տե՛ս Dio, XXXVII, 7, 3 b; Plut., Pomp., 39; App., Mithr., 106:

պետություն կազմում⁸¹։ Տիգրանը պահպանել էր նաև «արքայից-արքա» տիտղոսը⁸²։

Հայաստանը նոր յուրավիճակում։ Այս հետևողական բարյացակամությունը և հովանավորությունը, որ վերջին տարիներին ցուցաբերում էր Հռոմը Հայաստանի նկատմամբ, շատ հեռու էր անշահախնդիր լինելուց և իր հստակ բաղադրությունն է գտնում Աուաշավոր Ասիայում հաստատված նոր իրադրության մեջ։ Հայաստանը հրաժարվել էր աշխարհակալական ձգտումներից և դարձել սոսկ հայկական մի երկիր, որի հետագա խնդիրը պետք է լինի՝ պաշտպանել իր անկախությունը և պահպանել մեծ ջանքերով ձեռք բերված տերիտորիալ ամբողջականությունը։ Այս խնդիրները որքան էլ համեստ ու չեզոք էին իրենց բնույթով, այսուհանդերձ, դիպչում էին հարևան երկու պետությունների շահերին և ահա թե ինչու։ Հռոմեացիները արդեն կլանել էին Փոքր Ասիայի մեծ մասը և Սելևկյանների ժառանգության արևմտյան բաժինը։ Դաշնագրեր էին կնքել իրենց արևելյան սահմաններին հարող մի շարք երկրների հետ, որոնց թվում էր և Հայաստանը։ Նրանց հաջորդ քայլը պետք է լինի բախումը պարթևների հետ։ Պարթևական տերությունը իր հերթին արդեն դուրս էր եկել այն մշտնջենիվաճ վիճակից, որի մեջ նրան գրել էր Տիգրան Բ-ը։ Նա ամենեին մտադիր չէր զիջողաբար վարվելու Հռոմի նվաճողական քաղաքականության նկատմամբ և նահանջելու նրա առջև։ Նա ինքն ուներ իր նվաճողական ծրագրերը։ Այդ պարագաներում Հայաստանի համար ամենանպաստավոր քաղաքականությունը՝ չեզոքությունը, երկու հզոր տերություններից ոչ մեկին չէր բավարարելու։ Նրանք Հայաստանից պահանջելու էին ակտիվորեն մասնակցելու իրենց ռազմական ձեռնարկումներին՝ մեծ չափով դրա մեջ տեսնելով հաջողության առհավատչյալն։

Հռոմը, ահա, առաջիմ Հայաստանին սիրաշահելու քաղաքականություն էր վարում։ Այդ միջոցով էր նա փորձում ապահովել նրա աշակցությունը պարթևների հետ սպասվող բախումներում։ Շուտով, սակայն, Տիգրանի որդի Արտավազդի օրոք, ինչպես կտեսնենք, այդ սիրաշահման միջոցները պիտի փոխարինվեին բռնություններով։ Հռոմեական զորավարները բռնությամբ պիտի ստանային Հայաստանի օգնությունը։

Հետաքրքրական է, որ արդեն 64 թվականին Պոմպեոսյի առաջած երեք դատավորների՝ պարթևների համար աննպաստ վճիռ կայացնելուց հետո, պարթևները նույնպես լրիվ ըմբռնեցին այդ իրավիճակը, ու իրենց հերթին սիրաշահման քայլ արեցին Հայաստանի նկատմամբ։ Նրանք առանց վեճի և հոժարակամ ընդունեցին այն վճիռը, որով Հայաստանին էին մտնում պարթևներին պատկանած որոշ հողեր։ Այդ մասին բացելիքաց խոսում է Դիոնը, հայտնելով, որ դրանով պարթևները հույս ունեին հաշտվել հայերի հետ և դաշնակից ձեռք բերել Հռոմի հետ ապագա պայքարում⁸³։

81 Տե՛ս 2. Մանանդյան, Տիգրան Երկրորդը և Հռոմը, էջ 210։ J. Marquart, Die Genealogie der Bagratiden, „Caucasica“, 6, 2, Lpz., 1930, էջ 63։ Н. Адоки, Армения в эпоху Юстиниана, СПб, 1908, էջ 54։

82 Dio, XXXVII 7, 4։

83 Տե՛ս նույն տեղում։

63 թվականին տարածվեց Միհրդատ Պոնտացու մահվան լուրը, որը Հռոմն ընդունեց մեծագույն հրճվանքով: Աննկուն ծերունին մինչև իր կյանքի վերջին օրը չէր հրաժարվում Հռոմը ծունկի բերելու մտքից: Բոսպորում նա կարողացել էր հավաքագրել ու մարզել մի ուժեղ բանակ, որի օգնությամբ մտադիր էր Սև ծովի հյուսիսային ափերով՝ Թրակիայի վրայով, ներխուժել Իտալիա՝ Հաննիբալի օրինակով, և այստեղ հաշիվ տեսնել հռոմեացիների հետ: Չպետք է կասկածել, որ նա կփորձեր իրականացնել այս ծրագիրը, այնպես որ նրա որդի Փառնակի դավադրությունը և ապստամբությունը հոր դեմ, որ հանգեցրեց Միհրդատի ինքնասպանությանը, իսկապես մեծ ծառայություն էր Հռոմի նկատմամբ, որի համար Փառնակը ստացավ Բոսպորում թագավորելու իրավունք:

Սրան հաջորդած տարիները Հայաստանի համար եղել են խաղաղության տարիներ: Գոնե առկա աղբյուրներում այդ ժամանակ տեղի ունեցած ու Հայաստանի հետ կապված պատերազմների մասին որևէ տեղեկություն չենք գտնում: Երկիրը փոքր-ինչ շունչ քաշեց անցած ռազմական ու քաղաքական մրրիկներից:

Այդ տարիների Հայաստանի ներքին կյանքի մասին ևս տեղեկություններ չկան: Թերևս որոշ հետևությունների տիրիք է տալիս Հռոմում կատարված մի դեպք: Հռոմեական հռետոր Ասկոնիոսի 58 թվականի ճառերից մեկում մեղադրանք է ներկայացված ժողովրդական տրիբուն Կլոդիոսին⁸⁴, որը, ինչպես տեսանք, իր ընտանիքի հետ գերեվարվել էր Հռոմ և ցուցադրվել Պոմպեոսի հաղթահանողնում: Հ. Արմենը հավանական ենթադրություն է անում, թե կաշառակերությամբ հայտնի Կլոդիոսը այդ քայլը արած պիտի լինի կաշառքի գնով, և ոչ կաշառողները եղած պիտի լինեն Հայաստանի պարթևասեր կուսակցության ներկայացուցիչները⁸⁵: Եթե այդպես է, ապա, ուրեմն, Հայաստանի արտաքին քաղաքական վիճակը արդեն իսկ իր անդրադարձումն էր սկսել գտնել նրա ներքին քաղաքական կյանքում, այսինքն՝ այստեղ արդեն սկսել էին ձևավորվել հռոմեասեր և պարթևասեր կուսակցությունները, որոնց գործունեությունը հետագա ժամանակներում քաջ հայտնի է:

Համենայն դեպս Տիգրան Կրտսերի ազատվելը որևէ բան չփոխեց Հայաստանի կյանքում: Տիգրան Բ-ը թագավորեց քառասուն տարի՝ մինչև խոր ծերություն և մահացավ 85 տարեկան հասակում⁸⁶, մոտավորապես 55 թվականին⁸⁷, Հայոց գահի վրա նրան հաջորդեց իր որդիներից Արտավազդը:

⁸⁴ Տե՛ս Ascon., Pro Milone, 37.

⁸⁵ Տե՛ս Հրեոդ Արմեն, Մեծ Տիգրան, էջ 230 և հաջ.:

⁸⁶ Տե՛ս վերը, էջ 556:

⁸⁷ 56 թվականին Տիգրանը հիշատակվում է դեռ որպես իշխող թագավոր Կիկերոնի ճառերից մեկում (տե՛ս Pro Sestio, XXVII, 59), իսկ 54 թվականին որպես հայոց թագավոր հանդես է գալիս արդեն Արտավազդ Բ-ը (տե՛ս Plut., Crass., 19):